

*Голові разової спеціалізованої вченої ради ДФ 58.082.042
доктору економічних наук, професору,
завідувачу кафедри міжнародних економічних відносин
Західноукраїнського національного університету
Зваричу Роману Євгеновичу*

ВІДГУК

**офіційного опонента – кандидата економічних наук, доцента
Субочева Олексія Валерійовича
на дисертаційну роботу Заставного Андрія Романовича на тему
«Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн
Близького Сходу», поданої на здобуття ступеня доктора
філософії в галузі знань 29 – міжнародні відносини за спеціальністю 292 –
міжнародні економічні відносини**

Актуальність теми дослідження. Сучасний розвиток світової економіки характеризується динамічними змінами, зростаючими викликами та поляризацією країн і регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку. В останні десятиліття геополітичні та гео економічні зміни зміщують фокус вирішення глобальних проблем на регіональний рівень, особливо коли мова йде про регіони, де сильним є вплив історичних чинників та цивілізаційних викликів. Близький Схід був і залишається активним гравцем у глобальному просторі, в тому числі й завдяки впливу на світові ринки енергоресурсів. Разом з тим, увага світової спільноти прикута до регіону через політичні зміни і складні за характером конфлікти, причому ці регіональні виклики водночас впливають на глобальну безпеку, і водночас, регіон залежить від втручання інших країн з метою стабілізації/ескалації ситуації на Близькому Сході.

За таких умов надскладним завданням для країн Близького Сходу залишається забезпечення соціально-економічного розвитку, створюючи такі економічні моделі, які б враховували історичні факти та події, культуру та цивілізаційні цінності. Об'єктивно, у даному регіоні під впливом сучасних геополітичних викликів та економічних трансформацій цивілізаційні чинники

трансформувалися у детермінанти, у той же час, вони виступають факторами пояснення динаміки світового економічного розвитку.

Таким чином, дослідження зазначених тенденцій потребує додаткового пояснення. Реалізація даного важливого завдання вимагає глибокого вивчення основних аспектів формування цивілізаційного базису соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу, що визначає беззаперечну актуальність теми представленої дисертаційної роботи Заставного Андрія Романовича. Вищевикладене свідчить, що дисертація є своєчасним науковим дослідженням, яке має наукову значимість та практичне спрямування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика дослідження пов'язана з науковими-дослідними темами, які виконуються в Західноукраїнському національному університеті. Робота виконувалася в межах роботи з надання науково-професійних послуг за господарським договором «Надання консультативних послуг з питань роботи на платформі «NAZOVNI», яка є сервісом глобалізації українського бізнесу та головним інструментом просування експорту за кордон за сприяння українських посольств» (Наказ ЗУНУ № 219 від 27.06.2023 р.) та за господарським договором «Геоелектронічні інтереси України та експортні можливості» (державний реєстраційний номер 0123U104400). Положення роботи знайшли своє відображення в таких науково-дослідних роботах Західноукраїнського національного університету: «Стратегічні домінанти економічної дипломатії в контексті формування нової конфігурації світового порядку» (державний реєстраційний номер 0121U111026), при розробці розділу «Моделі економічної дипломатії та типи геостратегічної політики України в умовах нового світового порядку»; «Новітні тренди розвитку міжнародних відносин» (державний реєстраційний номер 0123U100872), при розробці розділу «Геополітична та геоелектронічна фрагментація світу»; «Геоелектронічні та цивілізаційні виклики розвитку глобальної економіки» (державний реєстраційний номер 0121U111077), при розробці розділу «Цивілізаційні виклики економічного розвитку країн Близького Сходу.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Висновки та рекомендації, сформульовані за результатами дисертаційної роботи Заставного А. Р., характеризуються аргументованістю, достовірністю та обґрунтованістю. Це підтверджується глибоким аналізом фундаментальних наукових праць з даної проблематики. Наукові положення, які мають теоретичну цінність і практичну значимість, базуються на глибокому аналізі аналітичних матеріалів та статистичних даних. В процесі дослідження автором опрацьовано 226 літературних джерел, серед яких фундаментальні праці вітчизняних та зарубіжних вчених, аналітичні дослідження міжнародних організацій та дослідницьких інституцій. Також обґрунтованість результатів дослідження підтверджується їхньою апробацією та впровадженням у практичну діяльність, що підтверджене довідками про впровадження.

Достовірність основних положень дисертації та отриманих результатів забезпечено завдяки використанню сукупності загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, а саме: історико-логічного методу, діалектичного пізнання та теоретичного узагальнення, метод системного аналізу, методи індукції та дедукції, порівняння та статистичного аналізу, методи економетричного моделювання, метод графічної візуалізації.

Структура дисертації є логічною, а послідовність викладу матеріалу дозволяє розкрити тему. Дисертація характеризується взаємозв'язком мети і завдань дослідження, а висновки відповідають поставленим завданням. Предмет і об'єкт дослідження є чітко сформульованими. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та 16 додатків.

У першому розділі дисертаційної роботи «Концептуалізація цивілізаційних основ соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу» автором:

- розкрито теоретичні підходи до ідентифікації країн Близького Сходу у глобальних координатах, зокрема, обґрунтовано, що теоретичні концепції розвитку світового господарства потребують фокусування на особливостях

розвитку регіонів, особливо тих, де сильним є вплив історичних факторів, в тому числі, на Близькому Сході (с. 13-18); розкрито характеристики країн Близького Сходу (с. 19-26); деталізовано основні наративи та стереотипи щодо країн Близького Сходу (с. 27-32); запропоновано концепти міжкультурної комунікації країн Близького Сходу (с. 32-33);

- розглянуто історичні чинники, що детермінують соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу, та під впливом яких формувалися його цивілізаційні детермінанти (с. 34-46);

- обґрунтовано цивілізаційну складову системних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу (с. 65-66). У контексті цього заслуговує на увагу розкриття автором основних системних детермінант, характерних для країн Близького Сходу, на основі PESTEL-аналізу (с. 56-61).

У другому розділі «Аналіз цивілізаційного зрізу соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу» автор:

- запропонував методичні підходи дослідження впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу (с. 68-81), зокрема обґрунтувати алгоритм кількісного оцінювання такого впливу (с. 79-81);

- провів моніторинг сучасного стану соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу (с. 81-106). Важливими результатами стали виявлена асиметрія та нерівності розвитку між країнами (с. 84-91, 98-100), обґрунтована роль природніх ресурсів у забезпеченні економічного розвитку країн Близького Сходу (с. 92-98), з'ясовано стан продовольчої безпеки в регіоні (с. 100-106);

- здійснив оцінювання впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу (с. 107-128);

У третьому розділі «Стратегічні вектори соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу в контексті цивілізаційних трансформацій» автор:

- окреслив основні зовнішні впливи та безпекові виклики на Близькому Сході (с. 130-136), оцінивши основних зовнішніх гравців, які мають свої

інтереси в регіоні, та регіональних лідерів (с. 138-145), визначив чинники напруженості на Близькому Сході (с. 136);

- обґрунтував вплив цивілізаційних детермінант на формування фінансового середовища та інновацій на Близькому Сході через функціонування системи ісламських фінансів (с. 147-159), розкрив роль фінансових технологій у зміні фінансового ландшафту в регіоні та проаналізував практику окремих країн Близького Сходу щодо їх впровадження (с. 159-163);

- окреслив стратегічні вектори розвитку співпраці України з країнами Близького Сходу (с. 164–179), акцентувавши увагу на основних торговельних партнерах, перевагах співпраці та перспективних напрямів підвищення інтересу в країнах Близького Сходу до України.

Наукова новизна отриманих результатів. Результати дисертаційної роботи Заставного А. Р., які виносяться на захист, характеризуються науковою новизною. Серед найбільш значущих наукових здобутків дисертаційного дослідження виокремимо наступні положення:

- вперше запропоновано методологічну послідовність дослідження впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу. Такий підхід дає змогу на основі факторного аналізу виявити фактори, що відображають сукупність вимірників (показників) соціально-економічного розвитку та системних цивілізаційних детермінант, що суттєво вирізняють регіон у глобальних координатах; ідентифікувати змінні, які демонструють найбільш щільний зв'язок із факторами. За результатами проведеного канонічно-кореляційного аналізу емпірично підтверджено вплив цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу;

- удосконалені автором теоретичні підходи до ідентифікації країн Близького Сходу, що дало змогу виокремлено основні ознаки, які дали змогу ідентифікувати країни Близького Сходу з-поміж інших країн арабського світу та аргументувати основні наративи й стереотипи про ці країни, деталізувати концепти міжкультурної комунікації. Запропонований підхід підтвердив

значення унікальної історичної спадщини країн регіону при розробці економічних стратегій їхнього розвитку;

– методику аналізу локальних конфліктів і зовнішнього впливу основних акторів на Близькому Сході, на основі чого ідентифіковано основних зовнішніх акторів, вплив яких є сильним у цьому регіоні; систематизовано основні чинники напруженості в регіоні; деталізовано зовнішні впливи в історичному, політичному, економічному, культурному та релігійному контекстах; визначено основні безпекові виклики на Близькому Сході, які мають динамічний і багатоаспектний характер;

– підходи до системного аналізу домінантних ознак формування інноваційного фінансового середовища у країнах Близького Сходу, на основі чого ідентифіковано особливості та сучасні тенденції розвитку ісламських фінансів у регіоні;

– теоретико-методологічні підходи до дослідження системних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу, що дозволило провести їх систематизацію та на основі PESTEL-аналізу провести оцінювання системних детермінант у країнах Близького Сходу з акцентом на їхню цивілізаційну складову;

– теоретико-емпіричне обґрунтування та структуризація детермінантів соціальної стратифікації й економічної нерівності країн Близького Сходу, що дало можливість виявити і підтвердити асиметрії його соціально-економічного розвитку, в тому числі й зумовлені залежністю країн-лідерів від нафтових ресурсів; запропонувати практичні рекомендації з впровадження ініціатив, спрямованих на вирішення гуманітарних проблем і питань продовольчої безпеки в регіоні;

– обґрунтовані вектори реалізації Україною політики співпраці, в тому числі й економічної, з країнами Близького Сходу, що підтверджено запропонованою періодизацією відносин з країнами Близького Сходу з виокремленням базових характеристик кожного етапу; визначені сильні та слабкі

сторони економічної співпраці України з країнами Близького Сходу та запропоновані канали публічної дипломатії для успішності такої співпраці.

Практичне значення результатів дослідження. Наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи знайшли практичне впровадження у діяльності Державного підприємства «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» (довідка № 132/МУ від 12.07. 2023 р.), Управління стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради (довідка № 100/2 від 28.09. 2023 р.); громадської організації «Україна по-арабськи» (довідка № 115/11/23 від 04.10. 2023 р.), Торгово-промислової палати України (довідка № 3214/10 від 14.10. 2023 р.). Окремі положення дисертаційної роботи було використано у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету (довідка № 126-31/1386 від 26.06. 2023 р.).

Повнота відображення основних положень дисертації в опублікованих автором працях. Ознайомлення з працями Заставного А. Р. підтверджує достатній рівень відображення в них основних положень дисертації, зроблених висновків та рекомендацій. Кількість друкованих праць відповідають вимогам щодо публікації основного змісту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Результати дисертаційної роботи відображені у 16 наукових працях загальним обсягом 7,3 д. а. (особисто автору належать 4,05 д. а.), з яких 6 статей опубліковано у наукових фахових виданнях, 1 стаття у виданні, що входить до наукометричної бази Scopus, 1 публікація – в іншому виданні, 8 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій. З наукових праць, написаних у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті ідеї і положення, які є результатом особистих досліджень автора.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. За результатами аналізу дисертації та публікацій Заставного Андрія Романовича встановлено, що вони не містять текстових запозичень інших авторів без посилання на відповідне джерело, відповідають нормам законодавства про авторське право і суміжні права, автор дотримується принципів академічної доброчесності.

Дискусійні положення і зауваження щодо змісту дисертаційної роботи.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Заставного Андрія Романовича, варто відзначити окремі зауваження та дискусійні положення:

У параграфі 1.1. автор розглядає різноманітність мовного, культурного та релігійного ландшафту Близького Сходу, але доцільно було б навести приклади, щоб пояснити як вони позитивно чи негативно вплинули на конкретні ситуації у міжнародних відносинах з країнами Близького Сходу.

Заслуговує на увагу проведений автором факторний та канонічний аналіз впливу цивілізаційних детермінант на соціально-економічний розвиток країн Близького Сходу (параграф 2.3), проте варто було б розширити перелік запропонованих показників (с. 107-108), щоб врахувати ще й інші сфери соціально-економічного розвитку.

У параграфі 3.1. на с. 133 автором розглянуто основні виклики для розвитку та стабільності на Близькому Сході та зазначено, що такими є конфлікти, які доволі часто підтримуються ззовні та у певний період спостерігається їхнє загострення. Однак поза увагою залишився аналіз впливу недержавних організацій на безпекову ситуацію в регіоні та їхні інтереси в цих процесах.

У параграфі 3.2. на с. 150-151 автор стверджує, що Близький Схід вважається важливим центром ісламських фінансів, що функціонують на основі принципів закону шаріату й інтенсивно інтегруються в країнах інших регіонів, де проживає мусульманське населення. Але, на нашу думку, потребує додаткової аргументації теза автора про використання ісламської моделі для подолання наслідків кризи.

У параграфі 3.3. автор наводить тезу про те, що значення економічної співпраці між Україною та країнами Близького Сходу залишається серед пріоритетних завдань, варто було б пояснити, як «геополітичні ризики» та «глобальні виклики» можуть вплинути в даному контексті, а також вказати напрями розширення присутності України в країнах Близького Сходу

підкріпивши конкретними прикладами або ініціативами, врахувавши перегляд або формування нових стратегічних векторів співпраці.

Автор цілком вірно акцентує увагу на основних аспектах зовнішньоторговельного співробітництва України з країнами Близького Сходу та проводить оцінювання чутливості зовнішньої торгівлі нашої країни (с. 169-173). Проте варто було б для поглибленого аналізу зовнішньоекономічних відносин України з країнами регіону доповнити дослідження моніторингом інвестиційної співпраці, адже у майбутньому його активізація буде дуже важлива для України в контексті відбудови її економіки, адже окремі країни Близького Сходу володіють значним інвестиційним потенціалом.

Однак зазначені дискусійні положення та зауваження не носять принципового характеру й не зменшують високого наукового рівня та практичної значимості дисертаційної роботи.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Заставного Андрія Романовича на тему «Цивілізаційні детермінанти соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу» є самостійною, оригінальною та завершеною науковою працею, яка присвячена вирішенню актуального завдання – обґрунтування концептуальних засад і цивілізаційних детермінант соціально-економічного розвитку країн Близького Сходу. Дисертація відзначається високою актуальністю, має вагомий науковий цінність, теоретичне і практичне значення. Робота написана літературною українською мовою та оформлена згідно з вимогами. Аналіз змісту анотації та основних положень дисертації Заставного А. Р. підтверджує їхню ідентичність.

Робота оформлена відповідно до вимог Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» від 12 січня 2017 року № 40. За змістом, актуальністю, науковою новизною отриманих результатів відповідає «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор – Заставний

Андрій Романович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань – 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 292 – «Міжнародні економічні відносини».

Офіційний опонент:

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародних фінансів

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

Олексій СУБОЧЕВ

<i>О. Субочева</i>	
ЗАСВІДЧУЮ	
начальник відділу кадрів	
Київський національний економічний	
університет імені Вадима Гетьмана	
<i>М. Н. Т. Черепенчук</i>	
«	» 20__ р.